

БУРО БАТРИЋЕВИЋ

УЧЕШЋЕ ПРОСВЈЕТНИХ РАДНИКА ЦРНЕ ГОРЕ У ОСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ И СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ РЕВОЛУЦИЈИ

Комунистичка партија Југославије је народ смјело и одлучно повела у оружану борбу за национално и социјално ослобођење. Она је успјела да очува, прибере и ојача своје редове и да буде вјеран тумач интереса народних маса.

Црногорски комунисти су успјели да од првих дана подигну цио народ на устанак, ослањајући се на слободарске традиције и националну свијест Црногораца. Због тога је тринаестојулски устанак и био истински свенародни оружани отпор окупатору, у коме је учествовало око 30.000 бораца. То је био јединствен феномен другог свјетског рата, у коме је дошло до складног споја између традиционалног и интернационалног, ослободилачког и револуционарног.¹ Његову класно-политичку основицу чинило је јединство радника, сељака и интелигенције.

Учешће просвјетних радника Црне Горе у ослободилачком рату и социјалистичкој револуцији било је бројно и активно. Просвјетни радници су у међуратном периоду били претежно револуционарно оријентисани, па је због тога њихова улога била веома значајна.

Да би се боље схватила масовност, борбеност и истрајност просвјетних радника не само у тринаестојулском устанку, већ и у току читавог ослободилачког рата и социјалистичке револуције, потребно је истаћи специфичност, улогу, значај и, посебно, углед просвјетних радника у Црној Гори у прошлости.

Просвјетни радници Црне Горе одиграли су значајну улогу у црногорској историји. Они су били прави предводници народа у борби за слободу. Њихова улога била је незамјенљива, а њихов углед велик, па им је на сваком мјесту указивана дужна пажња. Они су опет народу узвраћали пуном мјером што се види из извјештаја школског ревизора из 1872. године, у коме

се каже: „Цио успјех има се труду учитеља црногорскијех приписати који више за образ и поштење но за плату раде.“²

Међу првим носиоцима напредне политичке мисли у Црној Гори били су слободоумни црногорски учитељи. Један од њих био је Душан Бркановић, који је од ондашњих црногорских власти био окривљен да „објашњава социјалистичке идеје“ и да „одобрава социјализам“.³ Када је утврђено да је „Баранима објашњавао социјализам у Читаоници“⁴, учитељ Бркановић је отпуштен из државне службе.

Напредни црногорски учитељи су се први побунили против апсолутизма књаза Николе и поред тога што им је министар просвјете савјетовао да „не улазе у политичку борбу ма које странке, да се чувају од политичких демонстрација, те говора по кафанама и другим јавним мјестима“, уз напомену да је добио више извјештаја да су многи учитељи свој позив заборавили, „бацили га у крило политике и подијелили се у неке политичке таборе“.⁵ Таквим учитељима министар отворено пријети предузимањем одговарајућих мјера. Но, упркос свим пријетњама, црногорски учитељи су активно учествовали у предизборној активности 1905. и 1907. године, као и у бомбашкој афери и колашинском процесу, солидарисујући се на тај начин са противницима постојећег режима. Учитељи су, као борци за демократска права и слободу, дошли у сукоб са режимом који је неколико година био немилосрдан према свима онима који су се супротстављали званичној политици, не искључујући чак ни смртне казне, које нијесу мимоишле ни неколико напредних црногорских учитеља.⁶

Стварањем краљевине СХС великосрпска буржоазија је изразила жељу за масовнијим школовањем црногорске омладине, како би је придобила за себе и тиме олакшала себи посао да угуши било какву идеју о црногорској националној индивидуалности.⁷ Међутим, великосрпска буржоазија се преварила у својој рачуници, јер је најбројнији дио црногорских просвјетних радника, после 1918. године, приступио радничком покрету.

Међу црногорским учитељима комунистима, који су схватили марксизам не само као науку, већ првенствено као револуционарну идеологију, предодређену да радикално измијени свијет, посебно мјесто заузимају Марко Машановић⁸, Јован Малишић⁹, Никола Ковачевић¹⁰, Павле Жижич¹¹ и Миљко Булајић. Они су од самог почетка развили снажну пропагандну дјелатност и политичку борбу у народу. У том смислу су уложили све своје умне и физичке моћи да политички организују раднички покрет у Црној Гори. Тако су, њиховом заслугом, до краја 1920. године, у свим црногорским градовима и једном броју села формиране партијске организације. У томе су им пружили знатну помоћ сједећи учитељи комунисти: Ристан Павловић, Милован Анђелић, Машан Шукловић, Радуре Ивановић, Сава Мијушковић, Радоје Радојевић Гојко Жарић, Блажо Кова-

чевић, Душан Лопичић, Мило М. Поповић, Мило Поповић, Иво Роловић, Васо Вукмировић, Стеван Бокан и Стеван Кнежевић.¹²

Комунистичка партија у Црној Гори добила је највећи број гласова на парламентарним изборима 1920. године. Од десет мандата, колико их је Црна Гора на овим изборима имала, комунисти су добили четири, од којих два просвјетни радници — Павле Жижић, учитељ и Живојин Цветковић, професор.¹³

Напредни црногорски учитељи су, средином априла 1920. године, формирали обласно удружење учитеља за Црну Гору. Међутим, ондашње власти су разбиле ову јединствену синдикалну организацију у нашој земљи, 18. јула исте године.¹⁴

Већи број напредних црногорских учитеља био је претплаћен на социјалистичку педагошку библиотеку „Будућност“, чији су повјереници били најистакнутији црногорски учитељи.¹⁵

У међуратном периоду није био риједак случај да су поједини просвјетни радници, па чак и директори неких школа, били на страни напредних ученика за вријеме организовања разних антирежимских манифестација. Примјера ради наводимо случај пљеваљске гимназије, у којој је у току два штрајка директор Драгомир Шишковић био на страни ученика, због чега је осумњичен као комуниста, па је са те дужности смијењен.¹⁶

Многи просвјетни радници пали су у револуционарној борби. Тако је Марко Машановић, члан Политбироа ЦК КПЈ, пао у обрачуна са полицијом и жандармеријом на Цетињу 19. априла 1930. године. Знатан је број просвјетних радника из Црне Горе који су пали у Шпанији, бранећи Републику. Међу њима треба поменути Милуна Божовића, професора из Пипера, Мијата Машковића, пјесника и приповједача, и Вукашина Радновића, докторанта филозофије из Васојевића.¹⁷

Напредни црногорски учитељи су на оснивачкој скупштини у Подгорици, 25. августа 1939. године, формирали задругу „Народни учитељ“. Скупштини се присуствовало 22 учитеља и учитељица. Предлог за оснивање задруге дао је учитељ Миладин Ивановић, данас генерал у пензији.¹⁸

Учитељске школе у Црној Гори између два рата биле су расадници многих револуционара. Кроз њих су се калиле многе генерације револуционара, које су спремно дочекале судбинске дане устаничке 1941. године.¹⁹

Просвјетни радници у Црној Гори између два рата, као дио револуционарне интелигенције, били су нераскидиви и значајан дио радничког покрета и његове авангарде. Они су у међуратном периоду бројно расли и идејно-политички јачали и у тој борби се потврђивали.

У априлском рату 1941. године црногорски просвјетни радници су узели масовног учешћа, при чему су испољили изузетну храброст. Међутим, њихова способност у командовању, лична храброст и неограничени патриотизам нијесу били довољни да се спасе оно што је већ давно било изгубљено. Зато се, под пуном ратном спремом, враћају својим кућама, свјесни чињенице да рат, онај истински, тек предстоји. Њима се придружује

и велики број просвјетних радника, који су до капитулације бивше Југославије службовали или се школовали ван Црне Горе. Они су се у огромној већини укључили у припремама за тринаестојулски устанак. Према непотпуним подацима уочи тринаестојулског устанка у Црну Гору је дошло око 850 интелектуалаца, међу којима је евидентирано и неколико истакнутих комуниста просвјетних радника из других крајева наше земље, који су се последице капитулације бивше државе затекли у Црној Гори и били активни политички радници.²⁰ Било је и антифашиста који су тражили спас у Црној Гори и Боки. Један од њих био је др Васиљ Поповић, припадник Земљорадничког покрета, посланик у Уставотворној скупштини у Београду 1920. године и професор Београдског универзитета, који због своје антифашистичке пропаганде није смио чекати њемачке окупаторе у Београду, па се склонио у Боку Которску. Али, ни у Боки није могао избјећи Гестапо, који је за њим трагао, због чега се привремено склонио у Кривошијама изнад Боке Которске. Али је и тамо био откривен и ухапшен од Италијана. Одведен је у которски затвор, у коме је себи одузео живот.²¹

Међу 850 интелектуалаца, који су се уочи устанка вратили у Црну Гору, било је и 89 просвјетних радника. Њихов број по ондашњим срезовима био је: Андријевачки срез 9 (Алексић Дучан, професор; Васовић Јелена, учитељица; Лалић Радован, професор; Лекић Марјан, учитељ; Маслеша Јелена, професор; Раичевић Ружа, учитељ; Радевић Васо, учитељ; Шошкић Радун, учитељ; Шошкић Крсто, учитељ); Барски срез 5 (Буровић Душан, професор; Новаковић Иво, професор Новаковић Фаника, учитељ; Орландић Блажо, студент филозофије; Боновић Јанко, књижевник); Берански срез 2 (Бубања Која, учитељ; Шекуларац Војо, учитељ); Бококоторски срез 11 (Ајчевић Милан, учитељ; Бронзић Бранко, учитељ; Вуковић Симо, учитељ; Гракалић Душан, учитељ; Кораћ Вељко, професор; Кораћ Роза, професор; Љубишић Гојко, учитељ; Милошевић др Симо, професор универзитета; Перчиновић Борђе, професор; Перчиновић Даринка, професор; Томановић Лука, учитељ); Даниловградски срез 9 (Баровић Никола, учитељ; Брајушковић Димитрије, професор; Бурановић Божо, учитељ; Бурановић Душан, професор; Бурановић Љубо, учитељ; Јањевић Павле, професор; Јововић Вуко, учитељ; Перовић Нико, професор; Ускоковић Стево, професор); Колашински срез 10 (Анђелић Деса, професор; Бошковић Божо, професор; Булатовић Милка, учитељ; Влаховић Дуња, учитељ; Билас Алекса, учитељ; Јанковић Петрана, учитељ; Недељковић Душан, професор, Недељковић Ајлин, професор; Радовић Радован, професор; Радуловић Мило, професор); Никшићки срез 16 (Андријашевић Јелена, професор; Бањевић Мирко, професор; Булајић Б. Војин, учитељ; Видовић Владо, професор; Вушовић Љубо, професор; Вушовић Лабуд, професор; Букановић Сава, професор; Јакшић Б. Видак, професор; Јовановић Даница, професор; Дајовић Војо, професор; Дајовић Милица, професор; Комненић Петар, професор; Костић Василија, професор; Лалићевић Ду-

шанка, учитељ; Лалићевић Михаило, учитељ; Раичевић Олга, учитељ); Подгорички срез 11 (Божовић Милан, професор; Билас Милован, књижевник; Ивановић Блажо, професор; Марковић М. Милан, професор; Маркуш Божо, професор; Милутиновић Бошко, учитељ; Милутиновић Душан, учитељ; Милутиновић Илија, учитељ; Радичевић Филип, учитељ; Савовић Савић, учитељ; Бетковић Милика, професор); Џетињски срез 9 (Вујовић Милутин, учитељ; Вукотић Велиша, учитељ; Јанковић Блажо, професор; Јанковић Мирјана, професор; Лопичић Борбе, професор; Лопичић Л. Лука, учитељ; Милановић М. Блажо, учитељ; Ражнатовић М. Мило, учитељ, Станишић Иво, учитељ); Шавнички срез 7 (Војиновић Радован, учитељ; Жутић Миљан, учитељ; Јауковић Видосава, професор, Кнежевић Млађен, професор; Пајовић Радоман, учитељ; Томић Гојко, професор; Цицмил Обрад, професор).²²

Много већи број интелектуалаца, а самим тим и просвјетних радника, налазио се, живио и политички дјеловао у Црној Гори уочи устанка. Од око 2.000 интелектуалаца, активних учесника тринаестојулског устанка, који су живјели у Црној Гори у вријеме капитулације бивше Југославије, било је око 180 просвјетних радника. Њихов број по ондашњим срезовима био је следећи : Андријевички срез 11 (Аџић Деса, учитељ; Вешовић Симо, учитељ; Вугделић Ново, учитељ; Вүлетић Букан, учитељ; Зоговић Божица, учитељ; Машовић Марјан, учитељ; Милошевић Р. Јелена, професор; Стојановић Светозар, учитељ; Ѓулафић Милија, учитељ; Чукић Михаило, учитељ; Шошкић Милован, учитељ); Барски срез 14 (Вујачић Борбе, учитељ; Вүксановић Крстина, учитељ; Вүчковић Кина, учитељ; Вүчковић М. Иво, учитељ; Гажевић Василије, учитељ; Добрковић М. Никола, наставник; Добрковић Н. Вида, наставник; Боновић, М. Јован, учитељ; Лекић Ристо, учитељ; Маровић Илија, учитељ; Радоман Павле, професор; Скејовић Ахмет, учитељ; Томашевић Никола, учитељ; Шоровић Данило, учитељ); Берански срез 13 (Бавовић Косто, учитељ; Барјактаревић Милисав, учитељ; Бубања Даница, учитељица; Бубања Која, учитељица; Вүкићевић Секула, учитељ; Вүлетић Душан, студент филозофије; Дедовић Радисав, професор; Бүкић Арсо, учитељ; Кастратовић Милева, професор; Малишић Панто, учитељ; Неџић Хрисаната, учитељ; Ојданић Владимир, учитељ; Пешић Буро, професор); Бјелопольски срез 6 (Добрашиновић Миливоје, професор; Жижич Павле, учитељ; Кљајевић Добрија, учитељ; Кораћ Душан, учитељ; Кораћ Евгенија, учитељ; Левингер Јоланда, професор); Бокопоторски срез 8 (Ајчевић Вүко, учитељ; Ајчевић Милан, учитељ; Бронзич Бранко, учитељ; Видовић Шпиро, учитељ; Вүјадиновић Павле, учитељ; Павловић Павле, учитељ; Рашовић Максим, учитељ; Самарџић Д. Јово, учитељ); Даниловградски срез 26 (Бобичић Лазар, учитељ; Брајовић Јакша, учитељ; Брајовић Милисав, учитељ; Брајовић Новак, учитељ; Велимировић Милутин, учитељ; Драговић Јован, учитељ; Драговић Маргита, учитељ; Драговић Милош, наставник; Драговић Софија, учитељ; Драговић Стана,

учитељ; Буровић Боса, учитељ; Буровић Радосав, професор; Јововић Саво, учитељ; Јововић Вукадин, учитељ; Јововић Радивоје, учитељ; Јововић Б. Мироје, учитељ; Калезић Мирко, учитељ; Кантић Петар, учитељ; Миљевић Мијајло, учитељ; Поповић Јанко, учитељ; Радуловић К. Милан, учитељ, Распоповић Нико, професор; Секулић Петар, учитељ; Стојовић Зарије, учитељ; Чобелић Велько, учитељ; Шарановић Борбије, учитељ; Шкеровић Новица, учитељ; Јововић Саво, учитељ); Колашински срез 12 (Бошковић Блажо, учитељ; Грујић Милисав, учитељ; Драговић Душан, учитељ; Рабреновић Јагош, учитељ; Рабреновић Јевросима, учитељ; Радовић Вуко, професор; Радовић Рајко, учитељ; Селић Гена, учитељ; Симоновић Лука, професор, Тацовић Бранко, учитељ; Чогурић Душан, учитељ; Бетковић Јелица, учитељ); Никшићки срез 22 (Бановић Лука, учитељ; Вујачић Коса, учитељ; Вујачић Новка, учитељ; Вујовић Васо, учитељ; Јовићевић Мило, професор; Јовићевић Павле, наставник; Ковачевић Г. Стеван, учитељ; Комненић Петар, професор; Копривица Андрија, професор; Копривица Јован, учитељ; Краљевић Ристо, учитељ; Кустудић Анђа, професор; Матуновић Ново, учитељ; Матуновић Милица, учитељ; Милатовић Милосав, учитељ; Павловић Зага, професор; Перовић Миливоје, учитељ; Перовић Мирко, учитељ; Радојевић Радоје, учитељ; Радојевић Јелица, учитељ; Раонић Даница, учитељ; Спасојевић Кића, професор); Пљеваљски срез 9 (Алетић Михаило, учитељ; Басагић Душан, учитељ; Грбовић Душан, учитељ; Жугић Михаило, учитељ; Ивовић Душан, учитељ; Кнежевић Јагош, учитељ; Кладарин — Милићевић Драгица, учитељ; Милићевић Бранимир — Будо, учитељ; Перунић Миле, учитељ); Подгорички срез 17 (Алигрудич Васа, професор; Биљурић Марко, професор; Бурзановић Веселин, учитељ; Вучинић Вучина, учитељ; Вучковић Зако, учитељ; Вучковић Шако, учитељ; Буретић Зорка, учитељ; Јовановић Јагош, професор; Лазаревић Лука, професор; Мијовић М. Марко, учитељ; Милић М. Владо, професор; Поповић Р. Милета, учитељ; Пулевић Иван, професор; Радовић Блажо, професор; Раичевић Блажо, професор; Раичевић И. Спаса, наставник; Раичевић А. Владо, учитељ); Цетињски срез 33 (Борозан Марко, учитељ; Вујић Бина, учитељ; Вујовић Глигор, учитељ; Вукић Буро, учитељ; Вукићевић Вуко, учитељ; Дапчевић Јован, учитељ; Јанковић П. Јово, учитељ; Јовановић Стево, наставник; Јовићевић Б. Блажо, учитељ; Каваја Гојко, учитељ; Калуђеровић Буро, учитељ; Калуђеровић Лазар, учитељ; Капичић Мило, професор; Лопичић Станко, учитељ; Љубарда Мило, учитељ; Љубарда Михаило, учитељ; Мартиновић К. Никола, учитељ; Мартиновић К. Јован; Мартиновић Ј. Марко, наставник; Милановић Божо, учитељ; Николић Анка, учитељ; Пејановић Милутин, учитељ; Пејовић Душан, учитељ; Пејовић Боса, учитељ; Поповић С. Јован, учитељ; Радоман Буро, учитељ; Ражнатовић М. Мило, учитељ; Сјеклоћа Видо, учитељ; Средановић Арсеније, учитељ; Стругар Душан, учитељ; Томашевић П. Стана, учитељ; Филиповић Саво, учитељ; Филиповић Видо, учитељ); Шавнички срез 10

(Бајагић Михаило, учитељ; Вуковић Јован, учитељ; Грбовић Јеврем, учитељ; Ивовић Јулка, учитељ; Јанковић Благоје, учитељ; Кецојевић Митар, учитељ; Мићановић Милутин, учитељ; Пејовић Антоније, учитељ; Церовић Стојан, професор; Шћепановић Милисав, учитељ).²³

У ова два списка, који чине јединствену цјелину, ушли су искључиво они просвјетни радници који су били борбени и активни у припреми и извођењу устанка. То су у првом реду били чланови Партије и СКОЈ-а, као и њихови искрени симпатизери, људи који су по идејном убеђењу и политичком опредељењу били комунисти или њима блиски људи. Један мањи дио припадника грађанских партија обухваћен је овим списком. То су у првом реду били они људи који су својим држањем знатно допринијели ширењу отпора и борби против окупатора.²⁴ Они су од почетка заузели чврст и одлучан став против окупатора, а безрезервно прихватили руководство Партије. На њихове ставове је утицало и политичко убјеђење, партијско осјећање и у већини случајева чврста ријешеност да слиједе пут својих синова и кћери, који су били комунисти. Политички утицај учитеља, који су се у то вријеме нашли на селу, био је видан у припреми и извођењу устанка. Природа њиховог посла на селу пружала им је велике могућности за снажан утицај на сељачке масе. Јер, њихова улога и задатак на селу нијесу били само у подучавању дјеце, већ су и сељаке просвећивали и упућивали у свим областима живота. Њихов морални углед такође је омогућавао испољавање знатног политичког утицаја. Потребно је напоменути и то да би број просвјетних радника који су учествовали у тринаестојулском устанку био знатно већи да су спискови Бака завршних разреда свих средњих школа у Црној Гори, школске 1940/41. године, били класирани на гимназијалце и учитеље. Но, и наведени спискови су још увијек непрецизни, па се са сигурношћу може тврдити да сви активни учесници тринаестојулског устанка просвјетне струке њима нијесу обухваћени.

Уочи тринаестојулског устанка КПЈ у Црној Гори бројила је око 1.800 чланова, а СКОЈ око 5.000. То борбено језгро било је довољно јако да покрене народ на масовни оружани устанак. Просвјетни радници су се од првог дана укључили у устанак и знатно допринијели његовим првим успјесима. Њима је било добро познато да је филозофија фашизма у основи мрачњачка и да она води невиђеном уништењу свега што је у људској цивилизацији вриједно и хумано. Због тога су просвјетни радници били позванији од свих других да правилно тумаче догађаје и придобију за борбу широке народне масе. Пред просвјетним радницима Црне Горе постављао се приоритетан задатак да личним примјером покажу на дјелу да су остали вјерни идеалима које су тако дуго и успјешно народу проповиједали.

У тринаестојулском устанку је активно учествовало око 2.850 интелектуалаца из 12 ранијих срезова Црне Горе, међу

којима око 270 просвјетних радника. Просвјетни радници Црне Горе од првих устаничких дана пошли су у борбу с пушком и књигом. Међу њима се нашла и група прогресивних и угледних интелектуалаца — политичара старијих генерација, свјесно се опредјељујући за курс КПЈ, подржавајући на тај начин устанак. Међу њима је било и неколико просвјетних радника, од којих посебно треба поменути професора и публицисту Стојана Церковића, професора Милију Добрашиновића, те учитеље Душана Ивовића и Јакшу Брајовића.²⁵ Они су својим патриотским ставом допринијели проширењу и учвршћењу позиција народно-ослободилачке борбе.

Масовно учешће просвјетних радника у устанку било је од огромног значаја и због тога што је оно у устанку и револуцији уопште имало јаког утицаја на политичко расположење народа у цјелини. Њихов значај је био и у томе што су они били упорни и истрајни у упознавању народа с крајњим циљевима народноослободилачког рата. Они су били међу првим организаторима, а већи број њих био је у партијским и војним рукавствима и, нешто касније, у првим среским и општинским органима народне власти.

Из редова просвјетних радника Црне Горе у покрајинском и среским партијским рукавствима, у вријеме организовања и дизања тринаестојулског устанка, било је 37 другова и другарица. Поред Милована Биласа, који је истовремено био делегат ЦК КПЈ и члан Главног штаба НОПОЈ, у среским партијским рукавствима били су Радован Зоговић за Андријевички срез, Блажо Јоков Орландић, Иво Новаковић, Данило Шоровић и Иво Вучковић за Барски срез, Секула Вукићевић и Панто Малишић за Берански срез, Алекса — Бећо Билас, Милоје Добрашиновић и Душан Кораћ за Бјелопољски срез, Јово Самарцић за Бокоторски срез, Мироје Јовановић, Вуко Јововић, Зарија Стојановић, Мирко Калезић и Никола Баровић за Даниловградски срез, Радован Радовић, Лука Симоновић, Душан Драговић, Дуња Влаховић, Милисав Грујић и Бранко Таџовић за Колашински срез, Мило Јовићевић, Зага Павловић — Јовићевић, Петар Комненић, Владо Видовић, Љубо Вушовић и Милија Церковић за Никшићки срез, Будо Милићевић и Миле Перуничкић за Пљеваљски срез, Бошко Милутиновић, Богдан Вујошевић и Васо Алигрудич за Подгорички срез, Стана Томашевић и Блажо Јанковић за Цетињски срез, Обрад Цицмил и Гојко Томић за Шавнички срез.²⁶

Наведени просвјетни радници, чланови среских партијских рукавстава, били су предратни чланови Партије, провјерени и прекаљени борци против бившег режима. Они су умногоме допринијели да Партија успјешно поведе народ у револуцију за извојевање националних и социјалних права.

Захваљујући доброј припремљености и организованости, оружане снаге народа нанијеле су у тринаестојулском устанку жестоке ударце окупатору. „Користећи у пуној мјери изненадност напада и неспремност окупаторских јединица — уста-

ници су се сручили на непријатеља снагом бујице и за свега неколико дана избацили из строја око 4.800 окупаторских војника и официра и заробили 4.227 пушака, 85 митраљеза, 118 пушкомитраљеза, 22 топа и 62 минобацача и др.²⁷

У првим устаничким данима 1941. године просвјетни радници су испољили све своје квалитете и на дјелу показали свој патриотизам. Скоро да није било веће акције у којој просвјетни радници нијесу узели активног учешћа, а негдје и водили главну ријеч. Такав случај имамо у Беранама, гдје је у кући народног учитеља и истакнутог комунисте Панта Малишића одржано војно савјетовање, ноћу између 17. и 18. јула 1941. године, „коме су присуствовали комунистички прваци Милан Куч, Боко Пајковић, Радомир Митровић, Саво Јоксимовић, Милош и Панто Малишић“.²⁸ На савјетовању је утврђен план напада на непријатеља у Беранама. Захваљујући добро разрађеном плану и још боље изведеној акцији, Беране су брзо заузете. Једино је 18. јула остала неосвојена зграда гимназије, у којој се био забарикадирао један батаљон из дивизије „Месина“. Међутим, кад су устаничке снаге у јачини од око 5.000 бораца, са свих страна блокирале зграду, Италијани су затражили преговоре са устаничким вођством. У име устаника преговарали су устанички вође, међу којима и учитељ Панто Малишић.²⁹

У Беранама је, сјутрадан по ослобођењу, 21. јула, Мјесни комитет КПЈ сазвао среску конференцију „народних представника ради избора врховне власти на ослобођеној територији“.³⁰ Конференција је одржана у сали Дома трезвености у Беранама у присуству 217 делегата. „Учитељ Панто Малишић, члан КПЈ, предсједавао је скупштини и дао уводну ријеч“.³¹ На крају је за предсједника одбора изабран прото Александар Бојовић, за потпредсједника професор Симо Кастратовић, а за секретара учитељ Панто Малишић. У овај први срески народноослободилачки одбор у нашој земљи, од укупно 21 члана, изабран је један професор и три учитеља, што јасно говори о улози просвјетних радника Црне Горе у стварању првих органа нове револуционарне власти у нашој земљи.

Слична ситуација била је и са народним одбором за Срез андријевички, у који је изабран учитељ Светозар Стојановић; у народном одбору Среза бјелопољског изабран је учитељ Душан Кораћ, а у Срезу колашинском професор Лука Симоновић, истакнути комуниста и неустрашиви револуционар.³² У среске и општинске одборе бирани су представници свих структура, а њихови секретари били су искључиво чланови Партије.

У манастиру Острогу је 8. фебруара 1942. године одржана скупштина црногорских и бокељских родољуба, коју је иницирао Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору и Боку. Скупштини је присуствовало 65 делегата, међу којима је било највише чланова Партије. Скупштину је отворио и њоме предсједавао професор Београдског универзитета др Симо Милошевић.³³ Том приликом је изабран народноослободилачки одбор за Црну Гору и Боку од 22 члана. На тај начин је црногорски народ одбацио

„лажну петоколонашку независност, коју су му нудили издајници на врховима италијанских бајонета и на гусјеницама тенкова“.³⁴ Острошка скупштина била је једно од најуспјешнијих остварења руководства НОП-а у Црној Гори у првој години рата. То је била прва конференција такве врсте у Југославији.³⁵

Друга конференција црногорских родољуба, на којој су просвјетни радници такође водили главну ријеч, одржана је 16. јуна 1942. године. Њу је сазвао Народноослободилачки одбор за Црну Гору и Боку у селу Тјентишту, у долини Сутјеске. На конференцији је било присутно 38 угледних првака НОП-а, чланова Партије и ранијих чланова разних грађанских странака. Конференцију је отворио и њоме председавао професор Стојан Церовић, који је уједно био и главни говорник на конференцији. На конференцији је закључено да Пленум НОО за Црну Гору и Боку настави рад. Конференција родољуба на Тјентишту изјавила је да на окупираној територији признаје једино народноослободилачке одборе и партизанске војне власти.³⁶

Неколико црногорских просвјетних радника је, поред скупштина у Острогу и на Тјентишту, учествовало на Првом и Другом засиједању АВНОЈ-а. Међу њима посебну пажњу заслужују професор доктор Симо Милошевић, професори Стојан Церовић и Милоје Добрашиновић, те учитељи Душан Ивовић и Јакша Брајовић.

Професор доктор Симо Милошевић рано се повезује са напредном студентском омладином на Београдском универзитету. После капитулације бивше Југославије нашао се у родном мјесту у Боки Которској, да би се уочи тринаестојулског устанка нашао на планини Орјен гдје ради на организовању народа на устанак. Почетком јануара 1942. године организује болницу у Шипачном код Никшића. Ускоро затим Главни штаб га именује за руководиоца санитета у Црној Гори и Боки. С нашим снагама је одступио за Босну. Један је од учесника на Првом конгресу партизанских лекара у Босанском Петровцу септембра 1942. године, на коме председава и подноси реферат о организацији здравствене службе у народу. Један је од делегата на Првом засиједању АВНОЈ-а у Бихаћу, на коме је изабран за члана Извршног одбора АВНОЈ-а. Са тог положаја Милошевић преузима функцију организатора народног здравља. У Бихаћу је организовао први курс за здравствене помоћнике. На Сутјесци је тешко рањен. Мјесец дана касније четници су га пронашли и мучки убили с леђа негдје на обали Дрине.³⁷

Професор Стојан Церовић био је један од истакнутијих политичких и културних радника у међуратном периоду у Црној Гори. Један је од оних који су прошли албанску Голготу. Био је професор и новинар истовремено. Уређивао је и издавао „Слободну мисао“, а био је и један од иницијатора за покретање часописа „Развршје“ и „Ваљци“ у којима је сарађивао. Послије избијања тринаестојулског устанка интерниран је у Албанију, у којој је остао шест мјесеци. Иако је био један од

вођа Земљорадничке странке, Церовић се у прољеће 1942. године одлучио за народноослободилачку борбу којој је остао досљедан до смрти. Церовић је један од 65 делегата на Острошкој скупштини, председавајући на скупштини на Тјентишту и вијећник на Првом засиједању АВНОЈ-а у Бихаћу. Умро је марта 1943. године од излива крви из плућа.³⁸

Милоје Добрашиновић био је један од оних професора који се борио против реакционарних режима бивше Југославије. У међуратном периоду два пута је стављан под суд за заштиту државе. Због своје популарности био је 1938. године кандидат за народног посланика, на листи Удружене опозиције. Устаничке 1941. године Милоје постаје командант мјеста у Бијелом Пољу, а затим замјеник команданта Првог бјелопољског одреда. Борио се пушком и књигом. У току рата писао је у разним листовима и часописима, популаришући нашу борбу. На Првом засиједању АВНОЈ-а, као члан Извршног одбора АВНОЈ-а примио је дужност повјереника за просвјету ЗАВНОСА а касније је биран у ЦАСНО.³⁹

Учитељ Душан Ивовић био је стално на мети режимских власти бивше државе, које су га неумољиво прогањале. Он је, као искрени родољуб, повео у партизане све чланове своје породице способне за борбу. У борби му гину ћерка и јединац син. Ивовић је био први предсједник првог народноослободилачког одбора Среза пљеваљског на ослобођеној територији. Био је делегат на Првом и Другом засиједању АВНОЈ-а.⁴⁰

Јакша Брајовић, учитељ и патриота, био је главни организатор опозиционих зборова у међуратном периоду. Устаничке 1941. године ступио је у револуцију, у којој је испољио изузетну храброст. Био је на разним руководећим дужностима, а био је и замјеник вијећника АВНОЈ-а.⁴¹

Културно-просвјетна дјелатност и револуција на подручју Црне Горе биле су тијесно повезане од самог почетка оружане борбе. Томе су у првом реду допринијели просвјетни радници, којих је у револуцији био велики број. Зато се културно-просвјетни рад на првој слободној територији континуирано развијао од почетка до краја рата.⁴²

Црногорски народ је у револуцију ушао са високим процентом неписмености а потреба за стицањем знања била је велика. Стварањем првих органа власти почео је организован рад на изради програма ради уношења културе и знања у народ. Тако је већ на првој среској народној скупштини, одржаној 21. јула 1941. године у Беранама, један од закључака био и рад на културном уздизању и просвјећивању народа. Једна од секција била је и културно-просвјетна, која је на ослобођеној територији одмах преузела бригу о заштити школских зграда, школског архива и чувању културно-историјских споменика. У секцији је радило пет изабраних чланова: Веселин Маслеша, публициста; Богдан Обрадовић, учитељ; Јеремија Бојовић, учитељ; Светозар Поповић, новинар и Вукајло Бабовић, учитељ. Секција је пре-

носила вијести радија Москве и радија Лондона, а свакодневно је издавала „Информативни билтен“.⁴³

Током 1941. године масовно је спроведен бојкот школа. Ученици никшићке и подгоричке гимназије су 7. новембра 1941. године напустили школу, „док је у цетињској гимназији на првим предавањима било свега 15 ученика и 12 професора“.⁴⁴

Крајем 1941. и почетком 1942. године на ослобођеној територији појачан је рад на културном просвећивању народа. Радили су разни курсеви и аналфабетски течајеви којима су углавном руководили просвјетни радници. Издавани су многи листови, билтени, вијести, радио-вијести и зидне новине. То је била прва партизанска култура, за оне прилике доста развијена по формама и по садржини.⁴⁵

Организацију масовног народног образовања у току 1941. и почетком 1942. године отежавале су сталне борбе за одбрану слободне територије, порушене школске зграде, уништен школски инвентар и недостатак уџбеника. Најтежи проблем био је недостатак просвјетног кадра, било због његове ангажованости у рату, било због тога што су највећим дијелом у борбама пинули или били интернирани. Из тих разлога није било могуће организовати извођење редовне наставе на ослобођеној територији. И поред свих тешкоћа, настава у основним школама на подручју Шавничког среза почела је у јануару 1942. године. Њу су изводили партизански учитељи све до почетка марта 1942. године. Због изузетно тешке и веома сложене војно-политичке ситуације на подручју Црне Горе, закочен је сваки даљи рад на васпитању и образовању младих, све до краја 1943. године.⁴⁶

Капитулацијом Италије и новим војно-политичким успјесима стварају се повољни услови за оживљавање културно-просвјетне дјелатности на подручју Црне Горе. Тако је на Првом засиједању ЗАВНО-а за Црну Гору, као највишег органа народне власти, одржаном у Колашину 15. и 16. новембра 1943. године, посебна пажња поклоњена народном просвећивању на ослобођеној територији, за шта су у првом реду били ангажовани просвјетни радници. Овај рад је још више поспјешен од Другог засиједања ЗАВНО Црне Горе и Боке, одржаног у Колашину 16. фебруара 1944. године. Од тада се почело ујурбано радити на отварању народних школа. На томе је радио Просвјетни одсјек ЗАВНО, који је задужио професора Радована Лалића, као члана тог одсјека, „за питања школа и културних домова“.⁴⁷ Радован Лалић је познат као истакнути револуционар још у међуратном периоду. Био је партијски функционер у Призрену и Андријевици. На Првом и Другом засиједању ЗАВНО-а био је изабран за члана Извршног одбора ЗАВНО Црне Горе и Боке. Једно вријеме је радио у пропагандном одјељењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ.⁴⁸

Просвјетни одсјек је успио да до 5. марта 1944. године припреми упутства за отварање школа и аналфабетских течајева. На основу ових упутстава Предсједништво ЦАСНО-а је јула 1944. године донијело одлуку о оснивању одјељења за просвјету

а 4. октобра исте године и одлуку о формирању просвјетних одбора у Црној Гори, које су сачињавали представници свих антифашистичких организација: омладине, Народног фронта, АФЖ, бачких родитеља и просвјетних радника.⁴⁹ Ови одбори су били дужни да се старају о набавци свега што је било неопходно за нормалан рад школе, као и о смјештају ученика и наставника.

Питање наставног кадра поставило се као озбиљан проблем пред органима народне власти. Стари кадрови нијесу били способни да усмјере културно-просвјетну активност ка новим циљевима и да је прилагоде правим народним потребама. Због тога су народноослободилачки одбори били принуђени да се оријентишу на млађе кадрове који би идејно и политички могли далеко боље одговорити захтјевима наше нове школе. Али, и ту је било потешкоћа, јер је млађи просвјетни кадар био углавном ангажован у војним јединицама. Иако се ближио крај рату, још увијек је био важнији фронт него позадина. Највећи број просвјетних радника се афирмисао током четворогодишње борбе, па се налазио на високим војним или политичким функцијама. Њих преко 180 је погинуло у току рата, па су због тога многи апели највиших органа власти да се просвјетни радници са фронта врате у позадину били узалудни. Због тога су органи народне власти били принуђени да раде на обезбеђивању млађих кадрова.

О оспособљавању наставног кадра расправљано је и на Првој конференцији просвјетних радника Црне Горе и Боке, одржаној у Никшићу 8. новембра 1944. године, у присуству културно-просвјетних радника из свих крајева Црне Горе и Боке.⁵⁰ Један од закључака био је да се у што краћем року организују стручни учитељски курсеви. Међутим, сложена војно-политичка ситуација у Црној Гори још увијек није дозвољавала реализацију овог закључка, све до почетка 1945. године, када су одржани курсеви за младе учитеље у Пљевљима, Андријевици, Подгорици и Цетињу. Тако су пред крај рата изашле прве генерације партизанских учитеља у Црној Гори.⁵¹

Предсједништво ЦАСНО-а упутило је 4. октобра 1944. године циркуларно писмо свим среским народноослободилачким одборима са захтјевом да приступе отварању основних школа. У истом писму се налаже среским НОО Никшића и Берана да одмах предузму припреме за отварање гимназија. На VII сједници Предсједништва ЦАСНО-а, одржаној 3. јануара 1945. године, одлучено је да се отворе ниже гимназије у Цетињу, Никшићу, Подгорици, Беранама, Бару, Котору и Херцег-Новом. На тај начин је већина црногорских просвјетних радника пушке замијенила дневницима и тако повела нов вид борбе за освајање знања у првим партизанским гимназијама.⁵² Предсједништво ЦАСНО-а је на својој десетој редовној сједници, од 21. фебруара 1945. године, донијело одлуку да се наставни кадар позове из војске, као и да се проблем наставног кадра убудуће рјешава организацијом специјалних курсева. Том приликом је

констатовано да у Црној Гори има укупно 417 школа са 22.731 учеником; да има 272 учитеља и 168 неквалификованих предавача; да има седам отворених гимназија, а да је потребно да се изврше припреме за што брже отварање гимназија у Даниловграду, Улцињу и Колашину.⁵³

О храбром држању црногорских просвјетних радника на судским процесима, у логорима, затворима и пред непријатељским циљевима имало би се што рећи и написати. Оно је збуњивало окупатора и његове слуге. Из масе храбрих и неустрашивих тешко је издвојити најхрабрије. Довољно је само поминути имена Радосава Ивановића, учитеља из Пљеваља, Вида Сјеклоће, учитеља из Цетиња и Душана Лекића, доктора историјских наука из Бара, па да нам буде јасно како су црногорски просвјетни радници часно умирали за слободу, пркосећи непријатељу, а кличући слободи.⁵⁴

Незаобилазни су примјери просвјетних радника који су јуначки пали у непријатељској позадини у којој су радили по директиви Партије. Кад бисмо њихова имена набрајали, списак би захтијевао више простора. Учитељ и пјесник Вукајло Кукаљ, секретар мјесног комитета КПЈ у окупираној Андријевици, један је од многих свијетлих ликова који су пали за слободу.⁵⁵

Из редова просвјетних радника Црне Горе је проглашено 16 народних хероја, од којих је 11 погинуло а пет их је преживјело рат.⁵⁶ У току рата је погинуло преко 180 просвјетних радника са подручја Црне Горе и Боке.⁵⁷

НАПОМЕНЕ

¹ Милија Станишић, Тринаестојулски устанак — јединствени феномен другог свјетског рата, Историјски записи, књ. XXVIII, 1971, 1—2, стр. 21.

² „Црногорац“, бр. 18, 6. мај 1872.

³ Душан Вуксан, Први црногорски социјалист, Записи, књ. XIV, 1935, стр. 124—125.

⁴ Ристо Драгићевић, Први Пелагићеви једномишљеници у Црној Гори Стварање, св. 7—8, 1952, стр. 407—408.

⁵ Милутин Стојовић, Прогресивни рад црногорских учитеља до 1915. године, Просвјетни рад бр. 19, 1. XII 1971, 12.

⁶ Тако је мучки убијен Борко Бошковић из Орје Луке, код Даниловграда, ноћу између 6. и 7. септембра 1907. године. Због учешћа у бомбашкој афери оптужени су специјалном суду за суђење анархистичких злочина учитељи Милија Павићевић, Блажо Поповић и Лазо Божовић, а у колашинском процесу оптужени су на специјалном војном суду Милета Поповић, Панто Букић, Вукић Масловарић, Стеван Бојовић, Јакша Поповић и вјероучитељ Богдан Лалевић, као и учитељ из Подгорице Никола Лековић. Емигрирали су: Милија Павићевић, Душан Поповић, Лазо Божовић, Ристо Пророковић, Јован Зотовић и Марко Башковић, који је мучки убијен у емиграцији. Поред наведених учитеља у бомбашкој афери и колашинском процесу, најистакнутији су били: Мићо Вукчевић, Миро Гломазић, Милан Жарић, Андрија Јовановић, Никола Јовановић,

Митар Јовановић, Раде Лалевић, Михаило Мартиновић, Пуниша Милошевић, Нико Новаковић, Милић Савић и Јанко Тошковић.

⁷ Милија Станишић, Токови револуције у Црној Гори, Никшић 1980, стр. 147.

⁸ Учитељ Марко Машановић један је од оснивача КПЈ у Црној Гори, који је, по одлуци Партије, 1926. године отишао у СССР. Био је делегат на Првом и Другом конгресу КПЈ, а на Четвртном конгресу у Дрездену, 1928. године, изабран је за члана Политбироа ЦК КПЈ. Априла 1930. године јуначки је погинуо у обрачуњу са снагама жандармерије и агентима полиције у среском начелству на Цетињу.

⁹ Јован Малишић, учитељ из Даниловграда изабран је на Четвртном конгресу КПЈ у Дрездену 1928. године за политичког секретара ЦК КПЈ. Малишић је на тој дужности остао до 1930. године, када је смењен, по налогу Коминтерне. (Преглед Историје Савеза комуниста Југославије, Београд, 1963, стр. 158, 177.).

¹⁰ Никола Ковачевић, учитељ из Грахова, налазио се на кандидатској листи КПЈ 1920. године. Од августа 1925. до 1928. године био је секретар Обласног комитета КПЈ за Црну Гору. Када се КПЈ у својим прогласима за парламентарне изборе, 11. септембра 1927. године, појавила под именом Републикански савез радника и сељака, изабран је њен централни изборни одбор, у коме је, као представник црногорских комуниста, био Никола Ковачевић. Он је на Трећем конгресу КПЈ, одржаном у Бечу 1926. године, учествовао у својству делегата, као секретар Обласног комитета КПЈ за Црну Гору. Године 1928, одлуком ЦК КПЈ, Никола је пошао у Совјетски Савез, а одатле за Сједињене Америчке Државе, у којима је, као комунистички агитатор, остао до октобра 1943. године. (Батрић Јовановић, Комунистичка партија Југославије у Црној Гори 1919—1941, Београд 1959, стр. 67, 89, 93, 95 и 97.).

¹¹ Павле Жижих, учитељ из Поља Колашинских, изабран је за комунистичког посланика 1920. године. Позната је његова интерпелација министру унутрашњих послова краљевине СХС о злудимима Бошка Бошковића у округу колашинском. (Батрић Јовановић, Комунистичка партија Југославије у Црној Гори 1919—1941, Београд, 1959, стр. 36, 67, 71.)

¹² Др Јован Р. Бојовић, Учешће просвјетних радника Црне Горе у револуционарном покрету (1918—1941), Просвјетни рад, бр. 20, 15. XII 1970, стр. 11.

¹³ Ибидем.

¹⁴ Јакша Новаковић, Штрајк црногорских учитеља 1920. године, Просвјетни рад, бр. 11, 1. јун 1950, стр. 3.

¹⁵ Др Јован Р. Бојовић, Учешће просвјетних радника Црне Горе у револуционарном покрету (1918—1941), Просвјетни рад, бр. 20, 15. XII 1970, стр. 11.

¹⁶ Ибидем.

¹⁷ Др Нико С. Мартиновић, Културни и јавни радници пали у револуцији, Просвјетни рад, бр. 9, 1. мај 1961, стр. 3.

¹⁸ Александар Фемић, Напредни црногорски учитељи у учитељском покрету, Просвјетни рад, бр. 6, 15. март 1978, стр. 12.

¹⁹ АЦГ Ц, Ф. Учитељска школа, бр. 358, 19. III 1938.

²⁰ Милија Станишић, Тринаестојулски устанак — јединствени феномен другог свјетског рата, Историјски записи, 1971, књ. XXVIII, св. 1 — 2, 39.

²¹ Просвјетни рад, бр. 9, 1. новембар 1956, 5.

²² Милија Станишић, Тринаестојулски устанак..., 48—57.

²³ АИИТ, VIII 2—59.

²⁴ Милија Станишић, Токови револуције у Црној Гори, Никшић 1980, стр. 140.

²⁵ Ибидем, стр. 181.

²⁶ Ибидем, стр. 191—195.

²⁷ Милија Станишић, Тринаестојулски устанак..., стр. 24.

²⁸ Батрић Јовановић, Црна Гора у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији I, Београд 1960, 149.

- ²⁹ Батрић Јовановић, Црна Гора у НОР . . . , стр. 151.
- ³⁰ Ибидем, стр. 238.
- ³¹ Ибидем, стр. 238.
- ³² Ибидем, стр. 236.
- ³³ Ибидем, стр. 743.
- ³⁴ Зборник, III/2, 132—139.
- ³⁵ Батрић Јовановић, Црна Гора у НОР . . . , 746.
- ³⁶ Ибидем, 765.
- ³⁷ Др Г. Н., Просвјетни рад, бр. 7, 15. VII 1949, 5.
- ³⁸ Просвјетни рад, бр. 3, 15. III 1949, стр. 7.
- ³⁹ Просвјетни рад, бр. 5, 1. мај 1955, стр. 11.
- ⁴⁰ Јакша Новаковић, Умро је Душан Ивовић, Просвјетни рад, бр. 7, I. IV 1959, стр. 1.
- ⁴¹ Љубо Перовић, Јакша Брајовић истакнути педагог и револуционар, Просвјетни рад, бр. 1, I. I 1976, стр. 5.
- ⁴² Милија Станишић, Напредна интелигенција у Црној Гори и њено учешће у тринаестојулском устанку, Историјски записи, 1974, књ. XXXI, I—2, стр. 5.
- ⁴³ Миомир Дашић, Културно-просвјетне прилике у НОР-у у Црној Гори 1941. и 1942, Дурмиторска партизанска република, Титоград 1979, 665.
- ⁴⁴ Зборник докумената и података о НОР југословенских народа, III/4, стр. 51.
- ⁴⁵ Јован Р. Бојовић, Школе на ослобођеној територији Црне Горе 1941—1944, Историјски записи, 1964, књ. XXI, 1.
- ⁴⁶ Перо Крстајић, Дурмитор у НОБ и револуцији, Титоград, 1966, 96.
- ⁴⁷ Мр Буро Батрићевић, О раду на културном уздизању народа у Црној Гори у народноослободилачком рату, Саопштење на научном скупу „Култура и наука у НОБ и револуцији“, Струга, 9. октобра 1981, 14.
- ⁴⁸ Ко је ко у Југославији, Београд, 1970, 545.
- ⁴⁹ Зоран Лакић, Културно-просвјетна дјелатност органа народне власти на ослобођеној територији у Црној Гори (1943—1944), Историјски записи, 1961, XIV књ. XVIII, стр. 307.
- ⁵⁰ Ибидем, 326.
- ⁵¹ Побједа, бр. 11, 22. I 1945, стр. 8.
- ⁵² АИИТ, 3004/VII, 2—11/45.
- ⁵³ Ибидем.
- ⁵⁴ Просвјетни рад, бр. 16, 15. X 1961, стр. 3.
- ⁵⁵ Просвјетни рад, бр. 10, 25. новембар 1950, стр. 3.
- ⁵⁶ Погинули просвјетни радници народни хероји из Црне Горе: Арсенијевић Мирко, Бајић Крсто, Билас Алекса Бећо, Буровић Василије Вако, Грбовић Јеврем, Ковачевић Радован, Лабудовић Милорад Лабуд, Митровић Вукица Шуња, Орландић Јоков Блажо, Павлић Миладин и Стругар Душан. Просвјетни радници народни хероји из Црне Горе који су преживјели рат: Јанковић Блажо, Ивановић Драгиша, Ковачевић Вељко, Лекић Данило Шпанац и Вујошевић Богдан. (Народни хероји Југославије, Београд 1975, књ. I и II).
- ⁵⁷ Број погинулих просвјетних радника из Црне Горе у току народноослободилачког рата, по општинама, је следећи: Титоград 25, Цетиње 35, Даниловград 44, Иванград 25, Бар 12, Херцег-Нови 10, Котор 1, Будва 3, Рожаје 1, Пљевља 5, Мојковац 3, Бијело Поље 4, Колашин 13, док за осталих 7 општина још увијек нема потпуних података. (Редакција Зборника „Просвјетни радници из Црне Горе погинули у НОР 1941—1945“, Просвјетни рад, 1949—1976; Учесници и сведоци, I—2, Београд 1974; Милош Б. Јанковић, Учитељски портрети, Београд 1959; Михаило Огризовић, Просвјета у народној револуцији, Загреб 1978; Животни пут учитеља и револуционара Душана Басекића, Бијело Поље 1981; Разне монографије.)

THE PARTICIPATION OF TEACHERS FROM MONTENEGRO IN THE
NATIONAL LIBERATION WAR AND SOCIALIST REVOLUTION

Due to the specific conditions under which they worked and the enormous role that they played, in Montenegro teachers and professors had a very high social reputation. This is confirmed by the following quotation: »All the success should be attributed to the efforts of Montenegrin teachers who work more for their honour and honesty than for their pay.«

The enormous popularity of Montenegrin teachers and professors from the earliest times stemmed from the fact that they »were not only teachers to children, but also to the people in the regions where they worked«. In Montenegro teachers helped the people everywhere and in everything. They were in the first ranks in the struggle for freedom and the spread of progressive ideas. With arms and book in hand they led the people into crucial battles from old times to most recent ones.

The first Montenegrin teachers were educated outside Montenegro, primarily in Srbija. These liberal Montenegrin intellectuals were quick to adopt liberal ideas and democratic principles. They were among the first in the ranks against Prince Nikola's absolutism.

The first socialist ideas among the teachers of Montenegro came to them from their fellow teachers who visited Montenegro in the second half of the 19th century. Among them were Vasa Pelagić, Jovan Pavlović, Dušan Brkanović, Stevan Petranović, Špiro Kovačević, Gavro Pešić and others.

The role of teachers from Montenegro in the creation of the Socialist Workers' Party of Yugoslavia (Communists) was connected with the names of Marko Mašanović, Nikola Kovačević, Pavle Žižić, Miljko Bulajić and others.

The role of Montenegrin teachers in the period between the two world wars and their resistance to the regime by way of various associations, anti-regime demonstrations and progressive press.

The activity of teachers in Montenegro on the eve of the 13th July uprising.

The cultural and education activity of Montenegrin teachers in the first year of the revolution.

The activity of Montenegrin teachers in the creation of the people's government: the teacher Panto Mališić was the first secretary of the first National Liberation Committee in Yugoslavia formed in Berane on July 21, 1941.

The activity of Montenegrin teachers in the rear lines during the National Liberation War.

The cultural and education activity of Montenegrin teachers on the liberated territory during the National Liberation War: activity on opening elementary schools, conducting courses, courses to teach illiterate adults to read and write, performances and other forms of activity.

The conference of Montenegrin teachers and other meetings during the people's revolution.

The total number of teachers from Montenegro who took part in the National Liberation War. Of that number:

1. the number of delegates in the Antifascist Council of National Liberation of Yugoslavia and the Territorial Council of National Liberation of Montenegro;

2. the number of military officers and socio-political activists during the liberation war;

3. the number of National Heroes of Yugoslavia;

4. the number of teachers and professors who fell in the war, according to districts, on the basis of established lists.